

HEDDY WAL SARIE WOLFF-VAN LIGTEN

Heddy Walsarie Wolff-van Ligten werd geboren in oktober 1941 in Midden-Java. Haar vader werkte bij een handelspost, haar moeder gaf les en schreef voor de krant.

Ze hadden een actief sociaal leven en zaten bij de padvinderij. Het was een onbezorgde kindertijd, die abrupt tot stilstand kwam met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

Ze verhuisde met moeder en oma naar Soerabaja, naar haar andere oma. In Soerabaja kwamen ze in het 'Jappenkamp' terecht, waar angst en strenge straffen diepe littekens achterlieten. Haar vader werd opgeroepen voor militaire dienst, krijgsgevangen gemaakt en gedeporteerd naar Japan, waar hij onder erbarmelijke omstandigheden in de mijnen moest werken.

Na de Japanse capitulatie werden ze op transport gezet naar Batavia (het huidige Jakarta), naar het Indonesische kamp Kramat, waar ze nog meer wreedheden meemaakten. De kracht van haar moeder en oma gaf Heddy houvast. Haar oma boog nooit voor de Japanners, en hun positieve instelling en focus op het hier en nu hielpen hen door de donkerste tijden. Dit bleef haar leven lang een kompas.

'IK WAS VAN BABY TOT MIJN VIJFDE JAAR IN HET KAMP. ALS MIJN MOEDER EN ANDERE VROUWEN WERDEN GESTRAFT, MOESTEN ZE MET EEN GEWEER BOVEN HUN ARM OP HET PLEIN STAAN – LIETEN ZE HET ZAKKEN, DAN WERDEN ZE GESLAGEN. WIJ, OOK ALS KINDEREN, MOESTEN DAT AANZIEN. MIJN OMA NAM ME DAN MEE OM ME TE TROOSTEN. ZE GAF ME EEN DJEROEK BALI (GROTE CITRUS-VRUCHT), EN MAAKTE VAN DE SCHIL EEN BOOTJE MET EEN BAMBOESTOKJE. ZO HAD IK EVEN IETS OM MEE TE SPELEN EN MIJN GEDACHTEN TE VERZETTEN.'

Pas jaren later werd het gezin herenigd met hun vader. 'Wie is die vreemde man?' dacht Heddy even, tot een dikke knuffel en kus alles weer vertrouwd maakten. De oorlog is in zijn hoofd nooit voorbijgegaan: over zijn ervaringen kon hij nauwelijks praten, en tot aan zijn dood werd hij 's nachts wakker van de nachtmerries.

Toen haar vader terugkwam uit Japan, tekende hij voor beroepsmilitair bij het KNIL (Koninklijk Nederlands-Indisch Leger) als administratieve kracht. Het gezin trok van Batavia naar Bandoeng, waar in hun woonwijk de merdeka-strijd (de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd) woedde onder leiding van kapitein Westerling. Het werd te gevaarlijk rondom het huis. De middelen ontbraken om naar Nederland te vertrekken, maar ze konden wel naar het KNIL op voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea. Daar woonden ze in Ifar, de gewezen militaire basis van de Amerikaanse generaal MacArthur. De huizen waren van golfplaten en stonden op palen. Hier volgden eindelijk veilige, gelukkige jaren in rust en de natuur. Het leven was eenvoudig: eten uit blik, zelf groenten verbouwen, jagen in het oerwoud en zwemmen in de kali (rivier).

‘NIEUW-GUINEA WAS IN 1950 ECHT NOG EEN OERLAND, EEN PARADIJS. HET BINNENLAND WAS NOG NIET IN KAART GEBRACHT. DAAR WOONDEN NOG KOPPENSNELLERS (STAMMEN BIJ WIE HOOFDJACHT DESTIJDs DEEL UITMAAKTE VAN RITUELE TRADITIES). ER WAREN PARADIJSVOGELS EN WE WOONDEN NAAST HET OERWOUD. GEEN OORLOG, GEEN ZORGEN, GEEN GEWEERGELUIDEN IN DE STRAAT.’

Heddy volgde haar lagere school op Java en voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea, waar ze alles leerde over Nederland – de topografie, geschiedenis en liederen uit de bundel *Kun je zingen, zing dan mee*. Over Nederlands-Indië zelf werd echter weinig verteld. In 1953 verhuisde het gezin per vliegtuig naar Nederland, zodat de kinderen daar hun middelbare school konden volgen. Ze kwamen eerst in een pension

in Wassenaar terecht en kregen daarna in een flat in Rijswijk. Heddy sloot zich aan bij de padvinderij, iets wat haar veel vreugde en houvast bood in het nieuwe land. Soms kreeg ze te maken met discriminerende opmerkingen, maar gelukkig vond haar familie ook warmte bij lieve Hollandse burens.

Haar loopbaan laat zien hoe ze zichzelf telkens opnieuw wist uit te vinden: ze begon als biochemisch analist bij TNO, werkte later in de geologie bij Shell, maar vond uiteindelijk haar roeping in het onderwijs. Als docent Nederlands NT2 gaf ze 25 jaar les aan buitenlandse werknemers met 35 verschillende talen. Na haar pensionering volgde ze een opleiding voetreflexologie. Leren en ontwikkelen is voor haar iets wat nooit ophoudt. Samen met haar man voedden ze hun kinderen Indisch op. Hun huis staat altijd open;

iedereen kan aanschuiven voor het eten. Kleinkinderen en hun vrienden leren er koken, maar bovenal leren ze wat gastvrijheid betekent. Beleefdheid, openheid en respect voor verschillen – dat zijn waarden die zij van generatie op generatie doorgeeft.

‘DE KRACHT VAN MIJN OMA, MIJN MOEDER EN MIJ: WE LEVEN NU, NIET GISTEREN. DAT IS GEWEEST ALLEMAAL. EN MORGEN ZIEN WE DAN WEL WEER. GENIET VAN HET MOMENT, VAN DE VOGELS, DE PLANTEN EN DE MENSEN OM JE HEEN. NIET TE VEEL DENKEN AAN DE NARE DINGEN DIE ZIJN GEBEURD. DE OORLOG IS EEN GESLOTEN BOEK – SOMS GAAT HET OPEN, MAAR MEESTAL ZIJN WE ER NIET MEE BEZIG.’

ELLY GO

Elly Go werd in 1933 geboren in Bandoeng (Java), als een van de jongsten in een gezin van zeven kinderen. Ze groeide op in het zuiden van de stad, in een Chinese wijk. Als lid van de Chinees-Indonesische gemeenschap ervoer haar familie wat het betekende om je staande te moeten houden in een wereld waarin je niet vanzelfsprekend werd geaccepteerd. Chinezen leefden vaak in aparte wijken en kregen geregeld te maken met achterstelling.

‘WIJ MOESTEN ALS CHINEZEN OPPASSEN
DAT WE NIET IETS VERKEERDS ZEIDEN.’

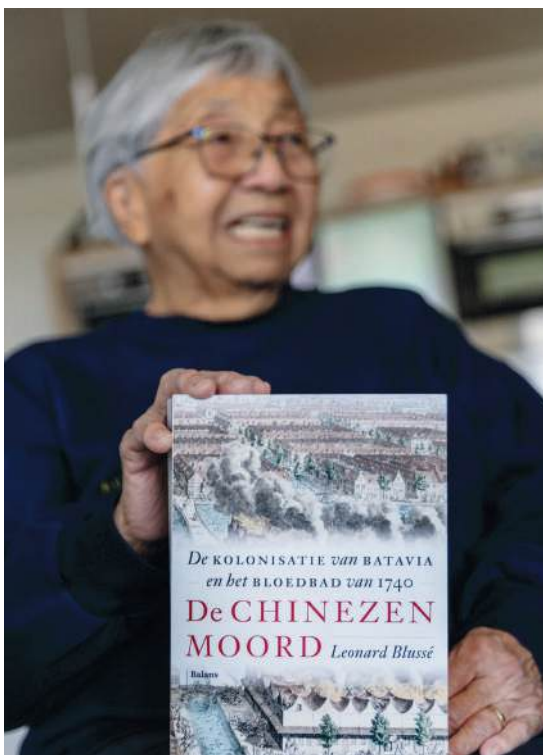
Die behoedzaamheid werd nog sterker tijdens de oorlogsjaren. In die tijd ging Elly naar de Chinese school. Ze herinnert zich de constante alertheid en het gevoel dat alles zomaar ineens kon omslaan: ramen die plots verduisterd moesten worden, schuilen in een kelder, en hoe alle vrouwen haastig naar een tante werden gebracht om hen te beschermen tegen de Japanners. Haar ouders waren duidelijk: wanneer je een Japanse

soldaat tegenkwam, moest je buigen. Ondanks het gevaar probeerde het gezin menselijkheid te tonen, zelfs wanneer dat riskant was. Zo gaven ze stiekem koekjes aan krijgsgevangenen die over de grote weg liepen.

Ondanks de spanningen uit die periode bewaart Elly warme herinneringen aan haar jeugd: samen eten, lachen met haar broers en zussen. Het gezin had weinig, maar dat stond haar geluk niet in de weg. Een belangrijke waarde voor haar gedurende haar hele leven is genieten van alles wat er wél is.

‘DE WARME REGEN WAS HEERLIJK.
VROEGER, WANNEER ER WEINIG WATER
WAS EN HET REGENDE, GINGEN WE
ONDER DE AFVOER VAN HET DAK ZITTEN –
DAT WAS FEEST VOOR ONS.’

In de jaren na de Japanse bezetting gingen alle kinderen naar het Nederlands onderwijs aan de Gouvernements-HBS, waar ze te maken kregen met discriminatie. Stap voor

stap vertrok het gezin naar Nederland. Elly reisde als laatste, samen met haar ouders, met de boot *De Oranje* in 1955. Ze vestigden zich in Naarden, waar ze als familie samen een nieuw bestaan moesten opbouwen. Geld was schaars, dus de kinderen werkten allemaal hard naast hun studie. Het leerde ze om samen de verantwoordelijkheid te dragen en door te zetten.

Elly merkte al snel hoe anders Nederland was dan het land waarin ze was opgegroeid. Ze volgde de HBS-B-opleiding en in de klas viel het haar op hoe groot de afstand was tussen leerling en leraar – in voormalig Nederlands-Indië en Indonesië was dat contact veel losser. Toch wist ze haar plek te vinden. Ze volgde opleidingen tot apotheker-assistent en medisch analist, en studeerde

uiteindelijk door in de farmacie. Later bracht ze drie jaar door in Canada, waar ze met plezier werkte en een heel andere wereld leerde kennen. Terug in Nederland werkte ze tot aan haar pensioen als analist bij de Vrije Universiteit in Amsterdam, en uiteindelijk als apotheker in de praktijk van haar zus. Met grote trots kijkt ze terug op de loopbanen van haar broers en zussen, die ieder een mooie carrière hebben opgebouwd.

**‘WE HEBBEN HET NIET MAKKELIJK GEHAD,
MAAR WE ZIJN ER ALLEMAAL GEKOMEN.’**

Binnen de familie Go speelde ondernemerschap een grote rol. Wat ooit begon in de garage van hun huis groeide uit tot het bekende merk Go-Tan – een naam die inmiddels in veel Nederlandse keukens niet

meer weg te denken is. Elly stond er vanaf het prille begin middenin: als jong meisje verdiende ze haar zakcentje met het verkopen van gerechten op pasar malams. Haar rol bleef niet beperkt tot de kraam. Ze dacht mee, hielp mee en bleef haar leven lang nauw betrokken bij het familiebedrijf.

Na haar pensioen had Elly één helder voornemen: *'Lekker levendig worden'*. Ze leidt een actief leven, omringd door familie

en vrienden, en bovenal gedreven door een grote nieuwsgierigheid naar de wereld. Tijdens haar jeugd in Nederlands-Indië was er weinig geld waardoor ze het land nauwelijks kon ontdekken. Jaren later keerde ze samen met haar zusje terug en maakten ze een uitgebreide reis. De warme regen bracht haar meteen terug naar vroeger. Ook China bezocht ze, om meer te leren over de cultuur en haar eigen achtergrond.

MADY SCHOENMAKER- AMENT

Mady Schoenmaker-Ament werd geboren in 1940 in Malang (Java), als middelste van drie kinderen. Haar vader werkte als planter op een theeonderneming, haar moeder runde het huishouden. Toen Japan in 1942 Nederlands-Indië binnenviel, veranderde hun leven voorgoed. Haar vader werd krijgsgevangen genomen en tewerkgesteld aan de Pakanbaru-spoorlijn. Haar moeder wist de kinderen buiten het kamp te houden door te doen alsof ze besmettelijke ziektes hadden. Mady herinnert zich hoe haar dagelijks leven werd bepaald door waar ze wel of niet mocht buitenspelen, en door abrupte verplaatsingen. Als buitenkampers trokken ze van plek naar plek; soms woonden ze met wel tachtig mensen in één huis.

‘WE GINGEN STEEDS VAN HET EEN NAAR HET ANDER, DUS DAAR WAAR JE FAMILIE WAS: DAT WAS JE THUIS – DAT HING NIET AF VAN DE MUREN OM JE HEEN. MUREN WAREN ER SOMS NIET EENS.’

Pas in juni 1946, een jaar na de Tweede Wereldoorlog, zagen ze hun vader terug. Hij voorzag dat de onrust zou aanhouden, dus stuurde hij het gezin vooruit naar Nederland in 1947. Zelf bleef hij achter, in dienst van het leger. Kort daarna keerde het gezin terug, toen het tijdelijk rustiger werd. Voor Mady betekende dat echter opnieuw een breuk: ze werd ondergebracht bij familie in Batavia (het huidige Jakarta) om naar school te gaan. Daar werd ze geconfronteerd met vijandigheid tegenover alles wat Nederlands was – op straat werd ze bespuugd.

In 1952 vertrokken de drie kinderen definitief naar Nederland, terwijl hun ouders nog in Indonesië bleven. De bootreis bracht vreugdevolle herinneringen, vol dansavonden en spelletjes, maar eenmaal aangekomen volgde opnieuw verspreiding: elk kind werd op een ander adres ondergebracht.

Voortdurende wisselingen van woonplaats en school maakten het voor Mady lastig om zich te hechten. Vriendschappen uit die periode zijn er dan ook niet: telkens moest ze afscheid nemen en opnieuw beginnen. Dit dwong haar om al op jonge leeftijd zelfstandig te worden en zich snel aan te passen aan nieuwe situaties, soms door zichzelf weg te cijferen. Relaties onderhouden en zich kwetsbaar opstellen is altijd lastig gebleven, omdat ze heeft geleerd dat mensen komen en gaan.

‘IK KAN MAKKELIJK, EN SOMS
TÉ MAKKELIJK, LOSLATEN.’

De middelbare school volgde ze in Den Haag, in de kost bij familie. Ze miste haar ouders en had slechts schriftelijk contact met hen. Pas in 1956 werden ze herenigd, waardoor ze voor het eerst rust en stabiliteit ervoer. Na de MULO (destijds voorloper van de MAVO) begon ze aan een opleiding

tot kleuterleidster, maar belandde via een vakantiebaan bij het bedrijf waar haar vader werkte. Daar voelde ze zich niet thuis, dus besloot ze als au pair naar Engeland te gaan – een moedige stap om haar eigen weg te zoeken. Terug in Nederland werkte ze korte tijd als kleuterleidster, maar vond uiteindelijk haar plek bij de ANWB, waar ze jarenlang met plezier werkte.

‘HEIMWEE HAD IK NIET, WANT IK WAS AL
ZO VAAK WEGGEWEEST VAN HUIS.’

Na een leven vol verplaatsingen, verlies en opnieuw beginnen, bouwde ze uiteindelijk haar eigen thuis. Met haar man kreeg ze twee kinderen, voor wie ze de stabiliteit wilde bieden die zij zelf had gemist. Ze stopte met werken, maar bleef actief via vrijwilligerswerk op de scholen van haar kinderen. Zorgzaam en betrokken zijn, werd haar manier van betekenis geven aan het leven. Haar moeder overleed jong, toen Mady

24 jaar was. Dat verlies liet niet alleen leegte achter, maar ook vragen over de oorlogsjaren. Haar vader sprak liever over de lichte kanten van die periode. Pas veel later vond ze een ingang tot haar Indische identiteit via een cursus Indische literatuur, waarin het werk van haar overgrootvader P.A. Daum uitgebreid aan bod kwam. Het was een belangrijk besef dat zijn verhalen onderdeel waren van de Indische geschiedenis. Sindsdien verzamelde ze zijn boeken en andere werken over Nederlands-Indië. In die verhalen herkende ze steeds meer stukken van haar eigen leven als buitenkamper – tastbaar bewijs van een geschiedenis waarin ook zij een plek had.

‘IK HAAL MIJN BESTAAN UIT BOEKEN.
DOOR HET TE LEZEN BEGREEP IK PAS DAT
HET ECHT ZO WAS.’

Een belangrijk keerpunt kwam toen Mady gevraagd werd om op 15 augustus, tijdens

de Indiëherdenking, te spreken als buitenkamper. Ze hoefde daar geen moment over na te denken. Voor het eerst voelde ze erkenning voor haar verhaal, voor een perspectief dat lang onbesproken was gebleven. Die ervaring gaf haar het gevoel ergens bij te horen. Ze raakte jarenlang intensief betrokken bij Stichting Indië Monument in Deventer. Zo gaf ze het verleden betekenis en zette ze zich actief in voor herinnering en gemeenschap.

‘IK VOELDE INEENS: IK HOOR DAAR, IK BEN
ONDERDEEL VAN DIT VERHAAL, IK BEN INDISCH!
EEN SOORT HER- EN ERKENNING VAN WIE IK BEN.’

Ze keerde nog eens terug naar Indonesië, maar het land waar zij is opgegroeid, herkende ze niet meer terug. Haar gevoel van thuishoren vindt ze eerder bij de Molukse gemeenschap in Nederland, waar warmte, gedeelde herinneringen en gastvrijheid samenkomen.

ATI LUHULIMA- MUSTAMU

Ati werd in 1939 geboren in Tual, op de Kei-eilanden, als tweede kind in het gezin. Het gezin groeide later verder uit: naast haar broertjes en zusjes werden ook drie pleegkinderen opgenomen. Haar vader werkte als onderwijzer en dominee, waardoor hij regelmatig werd overgeplaatst. Zo trok het gezin van standplaats naar standplaats en belandde uiteindelijk in Merauke, voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea. Het gezin had het niet breed. Water en hout moesten dagelijks worden gehaald om te kunnen koken.

In Merauke leek de oorlog in eerste instantie ver weg. Doordat de geallieerden er gestationeerd waren, was er voldoende voedsel. Toch waren er momenten van spanning: Japanse vliegtuigen vlogen over, soms vielen er bommen. Dan moest het gezin uitwijken naar het binnenland, naar binnenposten als Po Epe en Alatepi. Voor de kleine Ati betekende dat vooral lange voet- of prauwtochten naar school.

‘ALS WE VAN PO EPE NAAR OKABA
GINGEN, MOESTEN WE LOPEN. DE KLEINTJES
WERDEN DAN OP DE SCHOUDERS VAN DE
OUDERE LEERLINGEN GEDRAGEN, DWARS
DOOR MOERASSEN EN RIVIEREN.’

Na de Japanse capitulatie keerde het gezin terug naar Merauke. In december 1949 werd de soevereiniteit overgedragen aan Indonesië. Voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea viel echter buiten deze overdracht en bleef onder Nederlands bestuur. De vader van Ati werd telkens naar nieuwe posten gestuurd, terwijl de kinderen bij hun tante in Merauke bleven om naar school te kunnen. Ati volgde de Europese Lagere School, waar ze te maken kreeg met pesterijen en discriminatie door kinderen van Hollandse militairen en ambtenaren.

Ondanks die omstandigheden wist Ati in 1955 haar lagere schoolexamen te halen. Middelbaar onderwijs was alleen in Hollandia (het huidige Jayapura, hoofdstad van

Papoea) mogelijk, maar dat was te duur voor het gezin. Daarom begon ze op haar vijftiende met werken als administratief medewerker op het residentiekantoor in Merauke. Het waren drukke, maar ook levendige jaren. Regelmatig meerde er een marineschip aan en werden er feesten georganiseerd, waar werd gedanst, gezongen en gelachen.

**'ALLE MEISJES VAN KANTOOR WERDEN
UITGENODIGD OM TE GAAN FEESTEN OP
HET ORANJEBAL.'**

In Merauke leerde Ati ook haar man kennen. Hun leven kreeg echter plots een wending toen begin jaren 60 de politieke situatie verslechterde: Indonesische troepen namen steeds meer controle over Nederlands-Nieuw-Guinea en maakten het gevaarlijk voor iedereen die verbonden was aan het Nederlandse bestuur of de kortstondige, zelf uitgeroepen Republiek der Zuid-Molukken (RMS). Indonesische parachutisten landden en de ene na de andere familie vertrok. Ati's man werkte voor de RMS, wat hen extra kwetsbaar maakte. Er gingen geruch-

ten over arrestaties en gevangenschappen. Toen een bekende haar vroeg of ze met een groep naar Nederland wilde reizen, aarzelde ze niet. Binnen een week moest ze haar spullen pakken, al mocht er maar weinig mee in de kleine kisten die waren toegestaan.

**'TJA, WAT MOESTEN WE DOEN? GEWOON
VERTREKKEN EN ALLES ACHTERLATEN.'**

In 1962 stapte Ati, zwanger van haar eerste dochter, op het vliegtuig naar Nederland. Het was een lange reis met veel overstappen. Haar familie en man konden niet direct mee en volgden later per boot. Ati belandde na veel verplaatsingen uiteindelijk in Den Haag. Ondanks de koude winter en de kille ontvangst viel de overgang naar Nederland haar niet zwaar. Op het residentiekantoor had ze al veel met Nederlanders samengewerkt en hun manier van denken en doen leren kennen, waardoor ze zich snel aanpaste.

Samen met haar man kreeg ze drie kinderen, waaronder een tweeling. Religie, meegekregen van haar vader de dominee, bleef altijd

een belangrijk fundament. Ze voedde haar kinderen gelovig op, en allen deden belijdenis. Toen de kinderen naar de middelbare school gingen, ging ze weer aan het werk. Tot aan haar pensioen werkte ze in de keuken van een bejaardentehuis. Na het overlijden van haar vader werd haar moeder ziek, en heeft Ati tien jaar lang voor haar gezorgd.

'IK LAAT DE HEER MIJN LEVEN LEIDEN.'

In 1995 keerde ze voor het eerst terug naar Indonesië, samen met haar familie. De reis bracht haar terug in Merauke. Alles bleek inmiddels veranderd: grote hotels stonden daar waar vroeger kennissen woonden. Ook keerde ze meermaals terug naar Ambon, waar nog altijd familie woont. Daar ervoer ze opnieuw de verbondenheid met haar Molukse wortels, waaronder het pelaschap – een eeuwenoude broederschapsband tussen dorpen.

De band met haar gemeenschap gaat nooit verloren, waar ze ook woont. In Nederland bleef Ati altijd contact houden met andere families uit voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea. Er werden reünies georganiseerd en via Stichting Pelita vond ze lotgenoten en vrienden. Bij een speciale bijeenkomst voor bestuursambtenaren uit voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea zag ze zelfs haar oude collega's weer terug.

Na het overlijden van haar man bleef Ati vol energie en betrokkenheid. Ze zoekt verbinding en zet zich in voor anderen. Vrijwilligerswerk, koersbal, sjoelen en korte uitstapjes of treinreizen door Nederland vullen haar dagen met betekenis en plezier.

'HOUD REKENING MET DE MEDEMENS EN GEEF JE NAASTEN LIEFDE. DAN IS HET GOED.'

MARJOKE VERSCHOOR

Marjoke Verschoor werd geboren in 1938 in Palembang (Sumatra), als dochter van twee Nederlandse ouders die vanwege de handel in Nederlands-Indië woonden. Kort na haar geboorte verhuisde het gezin naar Celebes (het huidige Sulawesi). Ze voelde zich als kind soms buitengesloten door de hechte band tussen haar moeder en zus. Veiligheid vond ze vooral bij haar vader en het kind-meisje. Toch herinnert ze zich haar vroege jeugd als een fijne tijd, vol buitenspelen, dieren en natuur.

De Tweede Wereldoorlog brak uit toen Marjoke vier jaar was. Het gezin vluchtte naar Java en woonde enige tijd in afgelegen bergdorpen. Haar vader was reserveofficier en werd opgeroepen voor het leger. Vanaf dat moment moest het gezin zonder hem verder; lange tijd wisten ze niet of hij nog leefde. Uiteindelijk kwam het gezin terecht in een beschermde wijk in Malang, waar ze met veel mensen samenwoonden. Toen Marjoke ziek werd en naar het ziekenhuis moest, werd ze op de terugweg seksueel

misbruikt door twee Japanse soldaten. Ze kon er thuis niet over praten en de herinnering raakte diep weggestopt.

‘IK GELOOF DAT HERINNERINGEN PAS NAAR BOVEN KOMEN ALS JE ER KLAAR VOOR BENT. IK HEB LATER TWEE ZOONS GEKREGEN. ALS IK ME TOEN ALLES HAD HERINNERD, HAD IK HET MISSCHIEN HEEL ZWAAR GEVONDEN.’

Niet lang daarna belandde het gezin in het Japanse interneringskamp Lampersari. Haar moeder en zus moesten op het land werken, terwijl Marjoke binnen moest blijven. Ze verstopte zich onder het matras, lag op de ziekenboeg of moest wachthouden. Ze zag met eigen ogen de wreedheden van de bezetters. Ze herinnert zich de angst om verkeerd te buigen, omdat dit straf zou betekenen voor haar moeder.

Toch kende ze ook momenten waarop ze even kind kon zijn in het kamp. Ze speelde met andere kinderen, vaak in gehurkte houding – een houding die ze altijd is blijven

associëren met veiligheid. Later maakte ze er beeldjes van. Ze had grote bewondering voor de nonnen in het kamp en hun toewijding aan God. Van hen kreeg ze stiekem schrijffles in het zand. De dag van de bevrijding staat haar nog helder bij: het zingen van het Wilhelmus. Tot op de dag van vandaag raakt ze geëmotioneerd bij het horen van het volkslied.

Tijdens de daaropvolgende Bersiap moest het gezin opnieuw vluchten, soms rennend door kampongs met gewapende Indonesiërs achter zich aan. Ze werden op dat moment door Japanners beschermd en naar het Tjideng-opvangkamp gebracht, waar ze hun vader terugzagen. Hij bleek meerdere keren gevangen te zijn genomen en nog maar net

aan de dood te zijn ontsnapt. Een lange periode had hij dwangarbeid verricht aan de Pakanbaroe-spoorweg. Zijn terugkeer bracht haar voor het eerst weer rust.

In 1946 vertrok Marjoke samen met haar moeder en zus naar Nederland en trok in bij haar grootouders. Haar vader werkte voor het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) en was maar af en toe thuis. Ze miste hem enorm, net als haar geliefde kind-meisje dat ze nooit meer terugzag. Op de lagere school werd ze gepest en gediscrimineerd, wat leidde tot nachtmerries. Op de meisjesschool en tijdens haar studententijd vond ze voor het eerst echt aansluiting. Ze werd actief in een studentenvereniging en zette zich in voor buitenlandse studenten.

Het trauma van het misbruik kwam pas veel later aan de oppervlakte. Tijdens een medische ingreep onder narcose sprak ze er onverwacht over, terwijl ze zich er bij bewust-zijn niets van herinnerde. De arts raadde haar psychologische hulp aan. Het bleek een bevrijdend moment. Jarenlang begreep ze zichzelf niet helemaal. Ze voelde zich somber en kreeg vaak te horen dat ze 'klaaglijk' klonk. Pas toen ze haar verleden onder ogen kwam, veranderde haar stem – letterlijk en figuurlijk.

'JE KAN HET SLACHTOFFERSCHAP AFLEGGEN
ALS JE VERWERKT WAT JE HEBT MEEGEMAAKT.
DAN KAN JE WEER GEWOON EEN HEEL STERK
MENS ZIJN.'

In therapie, bij een psycholoog die zelf ook kampkind was, ontstond het idee voor lotgenotengroepen. Ze richtte praatgroepen

op voor vrouwen die als kind in Japanse interneringskampen hadden gezeten. Onder haar vrijwillige leiding groeide dit uit tot de landelijke vereniging KJBB (Kinderen uit de Japanse Bezetting en Bersiap), later uitgebreid met groepen voor buitenkampers, mannen, tieners en jonge kinderen. Daarnaast bleef ze zich inzetten voor het versterken van vrouwen via vrijwilligerswerk.

‘DOOR VERHALEN TE HOREN EN TE BELEVEN VAN ANDERE VROUWEN KAN JE JE EIGEN VERHAAL OOK WEER EEN PLEK GEVEN. JE HELPT NOOIT EEN ANDER, ZONDER OOK JEZELF TE HELPEN.’

Geloof speelt een belangrijke rol in haar leven, en daarin zoekt ze haar eigen weg.

De basis werd gelegd door de nonnen in het kamp. Dagelijks bidt en mediteert ze, waarbij ze inspiratie haalt uit zowel het christendom als het boeddhisme.

‘TERUGKIJKEND HEB IK EEN HEEL MOOI LEVEN GEHAD, EN IK BEN DANKBAAR DAT IK DIT LEVEN HEB MOGEN LEVEN. DE OORLOG MAAKT DAAR DEEL VAN UIT. IK BEN NIET DANKBAAR DÁT IK HET HEB MEEGEMAAKT, EN IK HOOP HET NOOIT MEER MEE TE MAKEN, MAAR HET HEEFT ME WEL GEVORMD TOT DE VROUW DIE IK NU BEN.’

WINNY REICHMAN-WATTIEZ

Winnie Reichman-Wattiez werd in 1937 geboren in Batavia (het huidige Jakarta), als oudste van vier kinderen. Het gezin woonde in bij haar opa en oma, samen met haar oom. Een van haar jongere broertjes stierf al op heel jonge leeftijd: ze weet nog steeds niet waaraan of waar hij begraven ligt. Toch voelde ze altijd dat hij bij haar bleef – als een beschermengel die later ook over haar dochter zou waken.

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, veranderde haar veilige jeugd plotseling. Ze herinnert zich loeiende luchtalarmen en te moeten schuilen voor Japanse bommen. Haar vader werd krijgsgevangen genomen, maar wist later te ontsnappen door zich in een goederenvrachtwagen te verstoppen. Het gezin trok in een bamboehuisje in de kampong, om zich schuil te houden. De ouders probeerden de kinderen af te schermen van de narigheid en zorgden dat er elke dag iets te eten was, al was het soms maar een hap rijst.

De Japanse bezetting liet diepe indrukken achter. Op school moest Winnie in het Japans tellen, gymnastiek doen en op straat buigen voor gewapende militairen. Nog gevaar-

lijker werd de tijd erna: tijdens de Bersiap werd haar vader weer gevangengenomen, ditmaal door Indonesische nationalisten. Alleen dankzij de invloed van haar opa, een gerespecteerd man binnen de Nederlandse regering die zich inzette voor meer gelijkheid voor Indische Nederlanders en sympathiseerde met de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging, kwam hij vrij. Haar vader sprak daarna nooit meer over zijn gevangenschap, maar Winnie wist dat hij verschrikkelijke dingen had meegemaakt.

Na de oorlog probeerde het gezin een nieuw bestaan op te bouwen, maar kort daarna werd haar vader ernstig ziek en overleed. Haar moeder moest alleen voor de kinderen zorgen en ging aan het werk als modiste. Ze wist met haar talent beroemd te worden om haar bruidsjaponnen.

In 1954 vertrok het gezin met het schip *de Sibajak* naar Nederland. Het afscheid viel zwaar: ze moest een prille liefde en haar tropische thuisland achterlaten. Het gezin vond onderdak in een pension in Driebergen, maar de overgang naar het koude Nederland was groot. Later emigreerden haar moeder, stiefvader, broertje en zusje naar Amerika. Winny besloot te blijven. Ze begon met werken en bouwde hechte vriendschappen op.

‘TOEN DE BOOT DE HAVEN UIT VOER EN IK
JAVA IN DE VERTE ZAG WEGZINKEN, HUILDE
IK MIJN HART UIT. DAAR LAGEN MIJN VADER,
MIJN GROOTouders, EN HET LAND WAAR
IK GEBOREN BEN.’

In 1962 vertrok ze alsnog naar Amerika en herenigde zich met haar familie, aangestoken door de enthousiaste verhalen van haar familie over het zonnige Californië en de bruisende feestjes. Het was niet makkelijk om werk te vinden, maar met haar doorzettingsvermogen bemachtigde ze een baan bij een bank in Los Angeles.

Binnen de Indische gemeenschap vond ze snel aansluiting en bezocht ze regelmatig feestjes. Daar ontmoette ze Harry, gitarist in een indorockband. Tegelijkertijd miste Winny Nederland en haar vrienden. Ze besloot

terug te keren, maar haar plannen veranderden plots toen Harry tijdens de Cubacrisis werd opgeroepen voor militaire dienst. Om een vrijstelling te krijgen, maar vooral omdat hij zijn hart aan haar had verloren, vroeg hij Winny ten huwelijk. Ze had altijd gezegd dat ze niet vóór haar dertigste zou trouwen en ze genoot van haar vrijheid. Toch besloot ze hem te steunen, met de gedachte: ‘We kunnen altijd nog scheiden’. Voor de gelegenheid maakte haar moeder een prachtige bruidsjurk. Wat begon als een vriendschap en praktische beslissing, groeide uit tot een levenslange liefde.

‘HET LEVEN IN AMERIKA ÍS EIGENLIJK MIJN
LEVEN. HET LEVEN DAT IK HEB OPGEBOUWD.’

Winny en Harry bleven in Amerika en kregen een dochter. Tijdens haar zwangerschap maakte Winny zich veel zorgen, tot ze in een droom de stem van haar overleden broertje hoorde. Zijn geruststellende woorden gaven haar het gevoel dat hij als beschermengel over haar dochter waakte. Het leven als immigrant bracht veel uitdagingen. Zonder hulp van buitenaf werkten Winny en Harry hard, en bouwden ze een toekomst voor hun gezin op. Uiteindelijk kochten ze een huis in Huntington Beach, waar ze bijna 50 jaar woonden. Muziek en dans bleven hun

steunpilaren: Harry trad op met zijn band, en Winny ontdekte op latere leeftijd haar passie voor linedancen.

‘WIJ WAREN IMMIGRANTEN. WIJ MOESTEN ALLES VAN DE GROND ZELF OPBOUWEN.’

Toch bleef Nederland aan Winny trekken. Toen ze samen de keuze hadden gemaakt deze droom te verwezenlijken, werd Harry ernstig ziek en overleed. Winny zette de verhuizing uiteindelijk alleen door en vestigde zich in Almelo, waar ze weer opnieuw een leven opbouwde.

Nog altijd geniet ze van muziek en dans. Wekelijks staat ze op de dansvloer om te linedancen en vindt ze verbondenheid met de Indische gemeenschap via kumpulans en pasar malams. Haar geloof in de Heer is haar levenslange steun en houvast. Hij geeft haar kracht, troost en het vertrouwen dat haar leven verloopt zoals Hij het heeft bedoeld.

‘MIJN LEVEN IS GELEID DOOR DE HEER. EN DAAR BEN IK HEM ECHT DANKBAAR VOOR, ELKE DAG.’

MIMI HOL-BIERENBROODSPOT

Mimi Hol-Bierenbroodspot werd op 10 juni 1935 geboren in Semarang. Haar vader werkte als boekhouder bij een handelskantoor dat suiker, thee en koffie naar Nederland verscheepte. Haar moeder zorgde thuis voor het gezin. Mimi groeide op in een warme omgeving en koestert liefdevolle herinneringen aan de *baboe* (Indonesische vrouw die in het huishouden voor de kinderen zorgde) en de *djongos* (Indonesische bediende).

Toen de oorlog naderde, verhuisde het gezin naar Lawang. In het ziekenhuis van Malang werd haar broertje geboren. Schoollessen vonden plaats in een garage, geïmproviseerd met enkele schoolbanken. Als er gevaar dreigde, werd er op een *ketongan* (grote gong) geslagen. Op een dag namen de Japanners haar vader gevangen en voerden hem af naar de gevangenis. Later belandde hij in het inter-

neringskamp Kesilir. Haar moeder en de kinderen vonden onderdak bij een kennis, mevrouw Westerhof, totdat ze in het open wijkkamp van Soerabaja terechtkwamen (een door de Japanners aangewezen wijk waar Europeanen verplicht bij elkaar moesten wonen onder toezicht). Later werden ze overgebracht naar het vrouwenkamp Halmahera, waar ze tot het einde van de oorlog geïnterneerd bleven.

‘OP HET APPEL PROBEERDE IK DOODSTIL TE STAAN, ZODAT MIJN MOEDER GEEN KLAPPEN KREEG.’

Ondanks het verbod van de Japanners gaven nonnen stiekem les aan de kinderen in het kamp. Mimi herinnert zich hoe haar moeder een leerboek in de zoom van haar jurkje verborg en hoe een non die les gaf gestraft werd. Als jong meisje voelde ze de machteloosheid: ze kon niets doen om het

lijden van haar moeder te verlichten. Dat gevoel draagt ze haar hele leven mee – ze kan moeilijk verdragen wanneer naasten pijn hebben of wanneer er conflicten ontstaan binnen de familie. Ook het wereldnieuws grijpt haar aan. Tegelijkertijd maakt het haar een zorgzaam mens: ze voelt sterk mee met het verdriet van anderen en biedt graag steun.

‘IK VIND HET ZO ERG ALS JE EEN MENS OF DIER ZIET LIJDEN, EN JE KUNT NIKS DOEN.’

Het grootste verlies sloeg toe toen Mimi’s moeder plots ernstig ziek werd. Tijdens het appel hoorde ze diezelfde dag dat haar moeder was overleden. Mimi en haar broertje werden daarna opgevangen door mevrouw Westerhof. Hoewel zij goed voor de kinderen zorgde, voelde Mimi het verdriet

dat niemand haar moeder kon vervangen. Toen de Japanse bezetting ten einde was, bezocht Mimi het graf van haar moeder. Pas toen drong het tot haar door dat ze er niet meer was. Haar moeder werd later herbegraven in de oorlogsgraven op Kalibanteng, in Semarang. Kort daarna sloeg de onrust van de Bersiap toe. Mimi werd ziek en opgenomen in het ziekenhuis, maar ook daar was ze niet veilig: Gurkha-soldaten haalden haar weg en brachten haar naar het Wilhelmina-opvangkamp in Singapore, waar ze verder werd verzorgd.

IK KEEK UIT HET RAAM EN ZAG INDONESISCHE JONGE MANNEN MET BAMBOESTOKKEN, MAAR IK VOELDE TOTAAL GEEN ANGST. ALS KIND KON IK HET GEWOON NIET BEGRIJPEN.’

Mevrouw Westerhof kwam later ook naar het Wilhelmina-kamp. Het Rode Kruis vertelde Mimi dat haar vader nog leefde en bij haar broertje was. Mimi besloot niet mee te gaan: de angst om opnieuw iemand te verliezen hield haar tegen. Ze reisde daarna per schip naar Nederland.

‘HET IS FIJN OM VAN NIEMAND TE HOUDEN.
DAT IS HET VEILIGSTE.’

In Amsterdam woonde Mimi in bij haar oom en tante en ging naar de Montessorischool. Ze nam Indische waarden mee: vriendinnetjes konden altijd mee-eten, al was er soms maar één ei om te delen. Haar vader en broertje keerden later terug uit Indonesië, samen met een nieuwe stiefmoeder. Ze waren teleurgesteld dat Mimi niet naar hen was toegegaan. Haar vader sprak nooit meer over haar moeder en ze kreeg een halfbroer en -zus.

Het gezin keerde nog terug naar Indonesië. Daar volgde Mimi de HBS en maakte ze de soevereiniteitsoverdracht mee. Het was nog een zeer onrustige tijd. Uiteindelijk vestigde ze zich definitief in Nederland, ditmaal bij een dominee die eerder zendeling was op Celebes (het huidige Sulawesi). Hier voelde ze zich begrepen.

Op een jeugdvereniging ontmoette ze haar man. Ze werden verliefd en trouwden al snel. Hij werkte als onderwijzer, waardoor ze huisvesting kregen in Rijssen. Samen kregen ze vijf kinderen: vier jongens en één meisje. Ze woonden later in Zwolle, waar Mimi nu al zestig jaar woont. Af en toe bezoekt Mimi de *masoek sadja's* van Stichting Pelita, waar

ze verbondenheid voelt met de Indische gemeenschap. Ze keerde nog terug naar Indonesië om belangrijke plekken uit haar jeugd te bezoeken. Tien jaar geleden overleed haar man – een groot gemis.

Ook nu blijft Mimi zorgzaam en veerkrachtig. Ze verzorgt met veel liefde haar kat Moos, die voor haar een baken van rust en warmte is, en haar de mogelijkheid geeft om liefde te blijven geven. Ook in kleine interacties op straat ziet ze het goede in de mens en maakt ze verbinding. Het verlies van haar moeder heeft ze haar hele leven gevoeld, waardoor ze een diepe betekenis voelt in het moederschap. Inmiddels heeft ze niet alleen kinderen en kleinkinderen, maar is ze zelfs betovergrootmoeder.

‘IK VIND HET HEEL MOOI EN OOK HEEL ZWAAR
OM MOEDER TE ZIJN. IK MOET ZORGEN DAT
MIJN KINDEREN EN MOOS – DIE IS AAN MIJ
TOEVERTROUWD – HET GOED HEBBEN.’